

TÜRKOLOJİNİN GELİŞİMİNDE KAZAN ÜNİVERSİTESİNİN ROLÜ*

M.Z. ZAKİEV

D.G. TUMAŞEVA

Kazan Üniversitesinde Türkolojiye dair yapılan çalışmaların gelişim tarihini iki aşamaya ayırmak mümkündür. Bunlar: Ekim devriminden önceki ve Ekim devriminden sonraki dönemlerdir. Fakat bahsi geçen bu dönemler içerisinde belli esaslar dahilinde daha küçük periyotlardan da bahsetmek mümkündür. Bu periyotlardan birincisi, üniversitenin kuruluş gününden 1855 yılına kadar, yani Şarkiyat Bölümünün Petersburg üniversitesine nakli tarihi arasını kapsamaktadır. 5 Kasım 1804 yılında düzenlenen üniversitenin ilk tüzüğüne göre Dil bölümünden bağımsız ayrı bir Doğu Dilleri Fakültesi açılmalıydı. Bu fakültede okutulacak olan diller arasında: Arapça, Farsça, İbranice ve Suryanice de vardı. Aynı tüzüğün esasında akademik kadro içerisinde Tatar dilini öğretebilecek kadroların da bulundurulması kararlaştırılmıştı.

Tatar dilinin 1769 yılından itibaren 1811 yılının sonbaharına kadar üniversite ile paralel faaliyette bulunan lisede de okutulduğunu göz önünde bulundurursak, bu takdirde üniversitede okutulan doğu dilleri arasında ilk okutulan ve öğretilmeye başlayan dilin Tatarca olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. 1807 yılından itibaren ise üniversitede Arap ve Fars dilleri okutulmaya başlamıştır.

1829 yılının sonu ve 1829 yılının başında N. İ. Lobaçevskiy'in teşebbüsüyle Doğu Dilleri Fakültesinin temelleri atılmıştır. Mevcut olan Doğu Dilleri Fakültesi, Arapça-Farsça ve Türkçe-Tatarca olarak iki bölüme ayrılmıştır. Bundan sonra Doğu Dilleri Fakültesinde birkaç bölüm daha açılmıştır. Böylelikle tarihler 1833'ü gösterirken Avrupa'da ilk Moğol Dili ve Edebiyatı Bölümünün açıldığını söylemek yanlışla düşmüş olmayız. 1837 yılında Çin Dili ve Edebiyatı ve bu bölüm dahilinde Mançu Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur. Yine Kazan Üniversitesinde okutulmak üzere Tibet Edebiyatı Bölümünü kurulması için bir uzman bu alanda yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat bilmediğimiz bazı sebeplerden dolayı bu bölüm açılmamıştır. 1841 yılında Sanskrit dili okutulmaya başlanmış, 1842 yılında ise Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır.

Yukarda değindiğimiz bütün bu bilgiler dahilinde böylelikle XIX. asrın ikinci yarısına geldiğimizde Kazan Üniversitesinde 10'a yakın doğu dilinin öğretildiğini, bu dillerin ve bu dillerde konuşan halkların kültürlerinin araştırılması için ilmi çalışmalar yapıldığını söylemek mümkündür. İşte bu dönemde Kazan Üniversitesinde şarkiyata dair yapılan çalışmalar Rusya'nın hiçbir üniversitesinde yapılmamaktaydı.

Üniversitede görev alan ilk Tatar ve Türk dilleri okutmanı İbrahim Halfin'dir. İbrahim Halfin lisenin okutman kadrosu içerisinde yer alıyordu. Daha sonra okulların ikiye ayrılmasında sonra, lisede verdiği derslere devam etmekle birlikte üniversitede açılan kadroya da resmî olarak atanmıştı. (26/07/1812 tarihinden itibaren) M. Kovalevskiy'in ifadelerine göre Halfin'in ders okutma tarzı daha çok dilin pratik öğretimi üzerinde yoğunlaşıyordu.

* *Problemi Tyrukologii i İstorii Vosotokovediniya*, İzdatelstovo Universiteta 1964, str 9-20.

210 TÜRKOLOJİNİN GELİŞİMİNDE KAZAN ÜNİVERSİTESİNİN ROLÜ

1828 yılının sonlarında açılan Türk-Tatar Dili ve Edebiyatı bölümü başkanlığına İbrahim Halfin'in atanması bekleniyordu, fakat 1828 yılı 13 Kasım'da Halfin vefat etmiştir. Bu üzücü olaydan sonra bölüm başkanı A. Kazemskiy Arap ve Fars dilleri bölümüne transfer edildikten sonra Türk-Tatar Dili Bölümü başkanlığına Kazemskiy'in öğrencisi I. N. Brezin getirilmiştir. Brezin bu görevi, başkanlığını yürüttüğü bölüm Petersburg Üniversitesine taşınana kadar yürütmüştür.

Abusetar Kazen-Bek Kazan Üniversitesinde Türk-Tatar dili pratik derslerini okutmuş, yine aynı bölümde çalışan Muhammet-Galey Mahmudov ise bölüm öğrencilerine doğu dili güzel yazısı derslerine girmiştir.

Üniversitede Türk filolojisini ve tarihini Türk Dili öğretmenlerinin yanı sıra uzmanlık alanları Arap ve Fars dilleri olan hocalar da okutuyordu. Örneğin Hristiyan dinine mensup Martin Fren, Kazan Üniversitesinde görev yapan ilk oryantalisttir. Martin Fren daha sonraları Petersburg İlimler Akademisinde akademisyen olmuştur. Martin Fren özellikle Arap Dili üzerinde çalışmıştır, fakat yerli halkların özellikle de Tatarların tarihi, yaşam tarzları ve dili gibi konulara da çalışmalara da büyük önem vermiştir.

Frans Erdman da Arap dili uzmanı olmasına rağmen Türk halklarının tarihini araştırıyordu. Türkolog ve profesör olan A. Kazem-Bek, I. Berezin, I. Halfin ve M. Mahmudov Arap ve Fars dillerini çok iyi bilen nitelikli uzmanlardı.

İşte bu bilim adamlarının ortak çalışmaları neticesinde XIX. asrın ilk çeyreğinde Türkoloji araştırmalarında ve dolayısıyla bu bilim dalının kazanmış olduğu gelişim ivmesinde büyük ilerlemeler olmuştur. 30-40 yılları arasında ise şarkiyat bölümü dahilinde Kazan Türkologlar okulu oluşturulmuştur. Bu okulda, üniversite temsilcileri (I. Halfin, A. Kazem-Bek, I.N. Berezin, F. Erdman), Kazan lisesinin temsilcisi (M. Mahmudov), Orenburg Nepluyevskiy askerî okulunun bazı temsilcileri (M. İvanov, S. Kuklyaşev) ve Kazan askerî okulunun temsilcisi (A. Vagapov) çalışmışlardır. Bu kurumda diğer eğitim kurumlarında görev yapan ilim adamları ve gönüllü hocalar da görev yapmakta idi. Bütün bu eğitim kurumlarında çalışacak olan Türkologlar Kazan Üniversitesinde yetiştiriliyor ya da bu üniversitede adına yeterlilik diyebileceğimiz özel bir sınavdan geçiriliyorlardı. Bu ilim adamlarının çalışmaları Kazan Üniversitesinin yayın kurulu tarafından incelendikten ve yayın kurulunun onayı alındıktan sonra yayınlanıyordu.

Kazan Üniversitesindeki ilim adamlarının çoğu sadece dil üzerinde değil aynı zamanda tarih, etnoğrafya ve folklor üzerine de çalışmalar yapıyorlardı.

Elbette ki dil çalışmalarından elde edilecek sonuç veya beklenti hiçbir zaman araştırılan dilin yapısını öğrenmekle sınırlı kalmıyordu. Dil araştırmaları sırasında halkın ruhî hayatını ve tarihini detaylı bir şekilde incelemenin ilk adımının dil araştırmaları olduğuna inanılıyor ve meseleye bu açıdan da bakılıyordu. Nitekim A. Kozam-Bek 1836 yılında Kazan Üniversitesinde yapılan bir toplantıda yapmış olduğu bir konuşmada: “ *Uzun zamandan beri ispatlandığı gibi halkın eskilere, tarihe dayanan özelliklerini araştırırken tam ve kesin sonuçlara ulaşmak için kullanılması gereken en iyi aracın “halkın dilinin araştırılması...”* olduğunu belirtmiştir.

Bahsini ettiğimiz üniversite milliyet ayrımcılığına karşı çıkıyor ve ilim için bütün dillerin aynı haklara sahip olduğu prensibini savunuyordu. Bu yüzden Türk dilleri sadece kitaplarda geçen metinler ve edebî dil bağlamında araştırılmıyordu. Ve elbette var olan ve o zamanlar yazılı edebiyatları bulunmayan dillerin diyalektlerine büyük önem veriliyordu. Sözü edilen bu ayrıntı Kazan Üniversitesindeki Türkoloji çalışmalarıyla batıdaki üniversitelerde yapılan Türkoloji araştırmaları arasındaki en büyük farktı.

Kazan Üniversitesinde görev yapan ilim adamlarına göre herhangi bir konuşma dilinde; ilmi çalışmalar da dahil olmak üzere herhangi bir eser yaratılabilir (onlar

bunu savunuyordu). Bunun ispatı olarak Muhammet-Galey Mahmudov'un çalışmaları gösterilebilir.

Bu üniversitenin belki de en büyük yararlılığı filoloji ilmine dair yapmış oldukları çalışmalarla tanınan ilim adamlarını çalışmalarda bulunmak üzere üniversiteye davet edilmeleri olmuştur. Bu fikir Kazan Üniversitesi profesörü I. N. Berezin tarafından açıkça formüle edilmişti ve bu fikir İbrahim Halfin, Dordji Banzorov (aynı zamanda Türk dilleri ile de uğraşan Moğol dili uzmanı), Muhammet-Galey Mahmudov, Salihcan Kukliyasev, Abdüs Vagabov'in vb. faaliyetleri sayesinde hayata geçirilmiştir.

Kazan Türkologlar okulunun bütün temsilcileri kendi çalışma alanları dahilinde Doğu halklarının dilinin, edebiyatının ve folklorunun propagandasını yapıyorlardı. Fakat bu kadronun kayda geçilmesi gereken en mühim yararlılığı yerli halkların Rus kültürü ile tanışmaları için gayret etmeleri olmuştur. Bu kurumda Tatarların arasından çıkan ilk ilim adamları İbrahim Halfin ve Muhammet-Galey Mahmudov eğitim görmüşlerdir. Bu okulun gelenekleri Tatar halkının içinden çıkan ilk ünlü ilim adamı Kayum Nasırov'un faaliyetlerine ve ilmî çalışmaları üzerinde büyük oranda etkili olmuştur.

Tarihler 1854'ü gösterirken Doğu Dilleri Bölümü Petersburg Üniversitesine nakledilmiş, Kazan Türkologlar okulunun temel akademik kadrosu da Petersburg'a davet edilmişti.

Doğu Dilleri Bölümünün Petersburg'a taşınmasıyla Kazan Üniversitesinde Türkoloji ilmine dair kaydedilen gelişmenin birinci etabı da son bulmuş, üniversitede Doğu dillerinin okutulması kısa bir süre için durmuştur.

Fakat Doğu Dilleri Bölümünün kapatılmasıyla birlikte seneler içerisinde Doğu dillerinin öğretimi konusunda Kazan Üniversitesinde ulaşılan bilgi, tecrübe ve metod geleneği devamını sürdürüyordu.

Yerli ve Türk halklarının dillerini, etnografisini, folklorunu ve kültürünü araştırma ihtiyacı ise hiçbir zaman ortadan kalkmamıştı. Kazan Üniversitesi yeniden Türkolojinin merkezi olmalıydı ve aslında bu durumun meydana gelmesini şartlar zorluyordu. Netice itibarıyla Doğu dilleri öğretimi konusunda seneler içerisinde edinilen bilgi ve tecrübe; ve bunun yanı sıra üniversitenin bulunduğu coğrafya bunu zarurî kılıyordu. Kazan, Ural ve Sibirya halklarına yakın bulunan Povoljiye'deki Türk dillerinde konuşan halkların arasında idi. Bu coğrafi özelliği üniversitenin önde gelen ilim adamları çok iyi anlıyor ve Kazan Üniversitesinde en başta Türkolojinin yeniden doğuşu konusunu gündeme getiriyorlardı.

Diğer taraftan ise hükümetin şarkiyat kadrosunda memur, tercüman ve gönüllü olarak çalışacak kadrolara ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden 1861-62 eğitim-öğretim yılında Türk-Tatar ve Arap Dili bölümleri yeniden açılmıştır. Bu bölümlerde görev alan ilk öğretim görevlileri I. N. Halmagorov ve N. İ. İlimskiy olmuşlardır. İşte bu tarih, Kazan Üniversitesinde Türkolojinin gelişmesine dair sözü edilen ikinci dönemin başlangıcı olmuştur.

Elbette ki bahsi geçen bu ikinci dönemde Doğu Bölümüne ait temel kütüphane fonlarının, diğer kaynak ve nümizmatik ile alâkalı oluşturulan arşivin büyük bir kısmının Petersburg'a taşınmasından dolayı Türk dillerinin öğretimi konusunda büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen üniversite, kütüphanesindeki kitapların büyük bir kısmını, Doğu halklarının tarihi, dili ve etnografisi ile alâkalı yapılan neşirleri ve diğer kaynakları saklayabilmişti. Saklanan bu eserler daha sonraları Kazan'da çalışan Türkolog ve diğer şarkiyatçılar için temel kaynaklar olmuştur.

212 TÜRKOLOJİNİN GELİŞİMİNDE KAZAN ÜNİVERSİTESİNİN ROLÜ

Açılan bölümlerin kendi öğrencileri yoktu. Türk-Tatar dilleri gönüllü olarak yazılan öğrenciler için okutuluyordu. Dolayısıyla derslere devam eden öğrenci sayısı 5-7 kişi arasında idi.

N.İ. İlminskiy üniversiteye bölüm başkanlığı görevi için davet edilmeden önce de zaten Kazak ve Tatar dilleri üzerine yapmış olduğu birçok çalışması yayınlanan ünlü bir bilim adamı, büyük bir misyoner, Rus alfabesi esasında birkaç halkın alfabesini yapan ve Hıristiyanlığa dair bir kısım kitapları Tatarcaya ve diğer dillere çeviren önemli bir tercümandı.

İlminskiy'in misyoner bakış açısı onun ilime ve dillere karşı oluşturduğu hareket noktasının büyük ölçüde temelini oluşturuyordu. Netice itibariyle halkın canlı konuşma dili üzerinde yoğunlaşarak canlı dilin araştırılması sayesinde Hıristiyanlığa dair fikirlerin halka daha rahat anlatılabileceğini düşünen İlminskiy'e göre kitap dilini (edebî dili) anlamak hem zor hem de gereksizdi. Üstelik kitap dilinde Arapça ve Farsça elementler çok fazla idi. Fakat kendisi bizzat bu dille karşılaşmış onu araştırarak öğrendikten sonra bir ilim adamı olarak bu dilin zenginliğini ve özelliklerini görmezlikten gelemiyordu.

İlminskiy, çalışmalarında ve mektuplarında Tatar halk dilinden büyük bir saygıyla söz eder, canlı halk dilini ilmi araştırmaların asıl konusu olduğunu düşünürdü. Kazan Üniversitesinde "Türk-Tatar Diline Giriş" derslerinin ilkinde şöyle derdi: "*Herhangi bir lengüistik araştırma, gerçek, canlı bir halk olayı temelinde yapılmalıdır.*"

İlminskiy üniversitede çalıştığı seneler içerisinde *Materialı dlya Çağatayskogo Spryaceniya iz Baber-name* "Babürnâme'den Çağatay Dilinin Fiil Çekimi İçin Bilgiler" ve *Uçaşetelnoy Forme Tatarskogo Glagola* "Tatar Dilinde Fiilin sık sık Değişen Master Hali" adlı makaleleri yayınlamıştır.

İlminskiy, bir ilim adamı ve misyoner olmanın yanı sıra tecrübeli bir eğitimciydi de. Onun ilmî-politik fikirleri üniversitede ders verme metodlarının üzerinde etkili olmuştur. Bunun ispatı olarak İlminskiy tarafından yapılan eğitim programları sayılabilir. Bu yüzden İlminskiy'in pedagojik, içtimai ve politik faaliyetlerini değerlendirirken onun misyonerlik özelliğini unutmamakla birlikte, bu özelliğin içinde objektif ve olumlu tarafların olduğunu belirtmeli, aynı zamanda kıymetli bir ilim adamı olan İlminskiy'in Sovyet Türkolojisindeki değerini teslim etmeliyiz.

İlminskiy, 1872 yılında Kazan'da açılan öğretmen okulunun müdürlüğüne atanmış ve üniversitedeki görevlerini bırakmıştır. İlminskiy'in üniversiteden ayrılmasıyla Kazan Üniversitesinde Türk dili derslerinin okutulması işi durmuştu.

XIX. asrın sonlarına doğru Karşılaştırmalı-Tarihî Dilbilimi büyük başarılarla ulaşmış ve Rus ilim adamlarının Türk dillerine karşı olan ilgileri artmıştır. Kazan Üniversitesinde görev yapan Boduen de Kurterde, V.A. Bogoroditskiy ve N.V. Kruşevskiy, o zamanlar Kazan Eğitim merkezinin Başkurt ve Kırgız okulları müfettişi olarak çalışan V.V. Radloff'tan Altay dili dersleri almışlardı.

1880 yılında V.V. Radloff, Prof. Boduen de Kurtene'nin "Karşılaştırmalı-Tarihi Dilbilimi" dersinin pratik derslerine giriyordu, Kurtene bu derslerde "Sibirya ve Turan dillerinde Zarflara Dair" adlı çalışmasından parçalar okuyordu.

XIX. asrın 80'li yıllarına geldiğimizde ise üniversitede görevli ilim adamları tarafından Kazan Üniversitesinde Fin ve Türk dilleri bölümünün açılması fikrinin gündeme getirildiğini görüyoruz. Bu bölümün başkanlığına V. V. Radloff'un getirilmesi tasarlanıyordu. Konuyla alakalı olarak Boduen de Kurtene "*Kazan Üniversitesinde bu bölümler olmadan yerli ve yabancı halkların dilini ve yaşamını araştırma işine yönetici olma zevkimiz olmayacaktı*" şeklinde yazmaktadır.

Fakat bölümün açılması ile alâkalı izin ancak 1885 yılında alınabilmişti. Bölüm başkanı olması düşünülen Radloff ise o tarihlerde Petersburg'daki İlimler Akademisine davet edilmişti. Sözü edilen bölüm kadro yetersizliği yüzünden açılmamıştır.

Kazan Üniversitesinde Türk ve Tatar dillerine dair derslerin verilmesi ise üniversiteye Katanov'un gelmesiyle 1893-94 eğitim-öğretim yılında yeniden başlamıştır.

N.F. Katanov Petersburg üniversitesinin Arap-Fars-Türk Dili bölümü mezunu, bizzat Radloff'tan ders alarak Türk dillerinin fonetiği üzerine uzmanlaşmış ve Türkoloji konusunda geniş bir bilgi birikimine sahip değerli bir ilim adamı idi. Katanov, Türkistan ve Sibirya'ya yaptığı ilmî geziler sayesinde bilgi derinliğini genişletmiş ve tanıdığı olduğu dillerin çevresini genişletmişti.

Yukarda değindiğimiz bilgi birikimi Katanov'a "Kazan-Tatar Dilinin Grameri", "Türk Halklarının Tarihi ve Etnografisi", "Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri" ve "Çağatay Dili" gibi farklı alanlarda ders verebilme imkanı sağlamıştır. Katanov, sonraları "Arap-Fars Dilleri", "Altay Dilinin Grameri", "Türk Edebiyatı" gibi dersleri de vermiştir.

Katanov'un dersleri son derece ilginç ve zevkli idi. Müellif, derslerini kendi topladığı materyaller eşliğinde anlatıyordu. Katanov'un derslerine büyük Sovyet Türkologlarından S. E. Malov ve Tatar gramercisi M. İvanov'da katılmışlardı.

Katanov, 1894 ve 99 yılları arasında Sibirya halklarının dilini, folklorunu, etnografisini; Hristiyan Tatarlar, Başkurt "Teptyari" ve "Meşeryak" halklarını araştırmak için Sibirya'ya birkaç ilmî gezi düzenlemiştir. Bahsi geçen bu seyahatlerden elde edilen bilgiler raporlar halinde üniversitenin yayın organı *Uçeniya Zapiski* (İlmî Notlar)'de *Izvestiya Obşestva Arheologii, İstorii i Etnografii* "Arkeoloji, Tarih, Etnoloji Topluluğunun Haberleri"nde yayınlanmıştır. N. F. Katanov, üniversitede görev aldığı bu dönemde *Materiali k İzuçeniyu Kazansko-Tatarskogo Nareçiya* "Kazan-Tatar Zarflarının Öğrenilmesine dair Materyaller" adlı ünlü kitabını da yayınlamıştır.

1900 yılında Batı Avrupa'ya doğu el yazmasına dair araştırmalar yapmak üzere ilmî bir geziye gönderilen Katanov, bu geziden döndüğünde "Uryankay Dilini Araştırma Tecrübeleri" adlı tezini hazırlamış ve savunmuştur. Katanov, 1907 yılında ise "Uryankay, Abakan ve Karagaşların Dillerindeki Zarflara Dair" adlı çalışması münasebeti ile Karşılaştırmalı- Tarihi Dilbilimi alanında doktor unvanı almıştır.

Genel itibarıyla Katanov'un çalışmaları Türkolojinin gelişmesinde büyük rol oynamış, Rusya ve yabancı ülkelerde diğer ilim adamları tarafından değerlendirilmiştir. Katanov Rus ve yabancı ilmî toplulukların birkaçının üyesi idi. Katanov biraz önce zikredildiği gibi tanınmış ve değerli bir âlim olmakla beraber siyasi olarak monarşist bir görüşe sahipti. Âlimin bu görüşü bizzat rol aldığı içtimaî ve politik faaliyetlerinde de belli oluyordu. Katanov, özellikle yayın komitesindeki etkili görevinde, bu görüşleri yüzünden ilerici Tatar aydınlarının eserlerinin yayınlanmasına da engel oluyordu.

Bu dönemde diğer Türkoloji merkezlerinde yapılan araştırmalar var olan geleneğe göre Türkiye Türkçesi üzerinde yoğunlaşırken Kazan Üniversitesinde ise Türkolojinin gelişimi Rusya'nın devlet politikası olarak Türk dilleri arasında Tatar ve Sibirya'da konuşulan eski dillere olan ilgisi ile paralel doğrultuda ilerlemiştir. Kazan Üniversitesinde oluşan bu çalışma alanı prensibinin meydana gelmesinde en başta üniversitenin bulunduğu coğrafya ve üniversitede çalışan ilim adamlarını ilgileri de büyük rol oynamıştır.

Kazan Üniversitesindeki Türkolojiye dair yapılan çalışmaların gelişiminin III. dönemi ise Tatar edebî dilinin öğrencilere farklı bölümlerde okutulmaya başladığı 1922-44 yılları arasını kapsamaktadır.

Bu dönemde yapılan çalışmalarda V.A. Bogoroditskiy'in ismi ile yakından bağlantılı olarak Türkolojide yeni bir alan olarak değerlendirilen (bahsi geçen dönem itibariyle) Fonetiksel denemeler yapılmaya başlamıştır.

Rus ve Genel Dilbilimi alanlarında kendi çalışmalar ile büyük ilim bir bilgi birikimine sahip olan ve fonetik uzmanı V.A. Bogoroditskiy, Kazan şehrinde ve dolayısıyla Rusya'da ilk defa olmak üzere bir Fonetik Laboratuvarı açmıştır. Böylelikle Türkoloji ilmi tarihinde ilk olarak Tatar dili ve fonetiğinin araştırılması işi bir deneme olarak başlamıştır.

V.A. Bogoroditskiy tarafından hayata geçirilen “fonetiksel-denemeler” sadece Tatar dilbilimi araştırmaları ile sınırlı kalmıyordu. V. A. Bogoroditskiy, genel itibariyle bütün Türk dillerini içine alan geniş bir “fonetiksel deneme” araştırmasının da temellerini atmıştır. Müellif tarafından kaleme alınan *Vvedenye v Tatarskoye Yazıkoznanie v Svyazi s Drugimi Tyurskimi Yazıkami* “Türk Dilleri ile Bağlantılı Olarak Tatar Diline Giriş” ve *Etyudi po Tyurko-Tatarskamu Yazıkoznaniyu* “Türk-Tatar Dilbiliminin Notları” adlı çalışmalar Sovyet Türkolojisinin bilgi derinliğini geliştiren önemli çalışmalar olmuşlardır. Bu çalışmalar seneler içerisinde Türk dilleri fonetiği üzerinde çalışan uzmanlar için örnek olmuştur.

V.A. Bogoroditskiy'in ilmî faaliyetleri elbette sadece anlatılardan ibaret değildir. Müellif, “fonetiksel-deneme” çalışmalarının temellerini attığı gibi bu alanda çalışma yapacak ilim adamı kadrolarını da yetiştirmekte idi. Vasiliy Alekseyev Bogoroditskiy'in ilk öğrencisi, bu alanda yapmış olduğu çalışmalarla ün yapmış olan G. Saraf'tır.

V.A. Bogoroditskiy tarihî-karşılaştırmalı dilbilimine ilgi duyması Türkolojide kendi araştırdığı meseleleri dar bir alan ve tek bir dil ile sınırlamadığının da bir göstergesidir.

Ses bilgisi üzerine yapmış olduğu çalışmalar ve gramer ile ilgili makaleleri V.A. Bogoroditskiy'in karşılaştırmalı-tarihi dilbiliminin temellerini atmasını ve birçok Türk dilinde bilgi olarak kendi araştırmalarından faydalanılmasını sağlamıştır.

Şunu da belirtmeliyiz ki V.A. Bogoroditskiy'in fonetiksel-deneme alanında araştırma konusu olarak seçimi Tatar dili ve edebiyatı olmuş, diğer çalışmalarında ise Tatar diyalektlerini, özellikle de Sibiryaya Tatarlarının diyalektlerini ele almış ve bu diyalektlerin vokalizm kuralları çerçevesi içerisinde Türk dilleri sistemi içerisindeki yerini belirlemeye çalışmıştır.

Bu dönemde V.A. Bogoroditskiy'in çalışmaları sayesinde Rus dili ve Tatar dilinin karşılaştırmalı olarak araştırılması işi belli bir sonuca doğru ulaşmaya başlamıştır. Bu yönelişin örnekleri müellifin *Rus Grameri Genel Kursu* ve *Tatar Dilbilimine Giriş* adlı çalışmalarında da vardır.

Bütün bu bilgi birikimi ve çalışmaların nihayetinde ise V.A. Bogoroditskiy'in şahsî öğretilerlik bilgi ve tecrübesinden de faydalanarak Tatar okullarında Rus derslerini okutma metotları ve Rusçadan Tatarcaya giren kelimelerin fonetik özellikleri ile ilgili birkaç çalışma hazırladığını görüyoruz.

Elbette Bogoroditskiy'in bahsi geçen bütün bu çalışmalarının tamamı doğrudan doğruya Kazan Üniversitesine bağlı değildi. Fakat Kazan Üniversitesi bu ilim adamının kendisini geliştirdiği, ilme olan bakış açısını oluşturduğu önemli bir ilim okulu idi. İşte bu okul, onun ilmî bakış açısının, düşüncelerinin ve ilmî araştırmalarının gidişatına yön vermiştir.

Öğrencilere farklı fakülte ve bölümlerde verilen Tatar dili derslerinden sorumlu yegane şahıs ise 1928-40 yılları arasında Tatar Dili Bölümü başkanlığı görevini yürüten Prof. Dr. M.H. Kurbangaliev'dir.

M.H. Kurbangaliev, farklı alanlarda ilmi araştırmalarda bulunmasına rağmen üniversitede görevli olduğu tarihlerde bütün dikkatini Ruslara Tatar dilini öğretim metotları üzerine yoğunlaştırmıştır. Nitekim müellif tarafından kaleme alınan Ruslar için Tatar dili kitapları günümüzde de değerini kaybetmemiştir.

Prof. Dr. Kurbangaliev özellikle Rus ve Tatar dillerini karşılaştırmalı öğrenimi çalışmalarının ilk hazırlayıcılarından olmuştur. 1931 yılında Kurbangaliev'in, R. Gazizov ile birlikte hazırladığı "Sistematik Tatar Dili Gramerinin Rus Dili Grameri ile Karşılaştırma Tecrübesi" adlı kitabı yayınlanmıştır.

Tatar dili sözlüklerinin hazırlanmasında da M.H. Kurbangaliev'in büyük katkıları olmuştur.

Netice itibariyle bahsi geçen dönemde Kazan Üniversitesinde Türkolojiye dair yapılan çalışmalar Rus dilini öğretim metotları ve Rus halkına Tatar dilini öğretim metotları üzerinde yoğunlaştırmıştır. Yine bu dönem içerisinde Kazan Üniversitesinde Türk dillerinin ses özelliklerine dair yapılan araştırma çalışmalarının da başladığını özellikle belirtmek durumundayız.

Üniversitede Türkolojiye dair yapılan çalışmaların IV. dönemi ise II. Dünya savaşının son senesinde, ülkenin içinde bulunduğu bütün zor şartlara rağmen üniversitede Tatar Dili ve Edebiyatı Kürsüsü ve Bölümünün açıldığı yıl sayılmaktadır. Bu kürsü ve bölüm günümüzde de eğitim faaliyetlerine devam etmektedir. Bu bölüm Tatar dili ve edebiyatı alanında uzmanlar, Tataristan ve dışındaki okullarda öğretmenlik yapacak öğretmen adaylarını yetiştirmektedir. Bu bölümden mezun olanları çoğu mahallî gazete ve dergilerde editörlük, edebiyat uzmanlığı işlerinde çalışmakta, diğer ilim araştırma müesseselerinde görev almaktadırlar. Kurulduğu ilk yıllarda bu kürsünün amacı ders notlarını hazırlamak olmuştur. Prof. Dr. L. Zalyay tarafından ilk defa "Tatar Edebî Dilinin Tarihi" ve "Tatar Diyalektolojisi" kursları açılmıştır. Aynı zamanda da "Modern Tatar Dili ve Tatar Edebiyatı" kursları da açılmıştır.

Günümüzde kürsüde görev yapmakta olan edebiyatçılar tarafından "Tatar nazmında sosyalist realizmin oluşum problemleri" üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. Kürsüde görev yapmakta olan dil âlimleri ise Tatar dilinin yapısını araştırmakta, Tataristan, Batı Sibirya, Başkurdistan ve diğer bölgelerde konuşulmakta olan Tatar diyalektlerine dair bilgilerini yapmış oldukları ilmi araştırma gezileri ile genişletmektedirler. Yeniden açılan fonetik laboratuvarında ise Tatar dilinin ses yapısı ve ses tonu üzerinde denemeler yapılmaktadır. Üniversite yayın kurulu tarafından Tatar dilinin ses özelliklerine, Tatar Dili Sentaksına ve Tatar dilinin diğer farklı konularına dair yapılan çalışmalar yayınlanmaktadır. Bahsi geçen meselelerle alakalı birkaç çalışma ise yayına hazırlanmaktadır.

Şayet Kazan Üniversitesinde Türkolojinin gelişiminin III. dönemi Tatar dilinin bütün ayrıntıları ile ilk defa araştırılması işine adanmışsa IV. döneme damgasını vuran araştırma faaliyetlerinin bütün Türk dilleri arasında ilk olmak kaydıyla Tatar dilinin Matematik-Lengüistiğinin araştırılması işine adandığını söylemekle yanlışa düşmüş olmayız. Bu önemli çalışmada inisiyatif Kazan Üniversitesinin matematik kürsüsünde idi.

IV. dönemin özelliği ise üniversitenin Tatar Filolojisi alanında çalışma yapacak olan millî kadroları hazırlaması sayılmaktadır.

Oysaki Kazan Türkologlar okulunun öncü ilim adamları en başından beri Türkoloji ilmine Türk halklarının temsilcilerinin de davet edilmesi fikrini savunmuştu. Fakat Çarlık Rusya yönetimi altında bunu yapmak çok zordu. Öyle ki üniversitede okuyan Tatar asıllı öğrencilerin sayısı çok ama çok azdı. Günümüzde ise sadece Tarih-Filoloji fakültesinin Tatar dili ve Edebiyatı bölümünde örgün ve dışardan olmak üzere öğrenim görmekte olan öğrenci sayısı 300 civarındadır.

216 TÜRKOLOJİNİN GELİŞİMİNDE KAZAN ÜNİVERSİTESİNİN ROLÜ

Yine bahsi geçen dönemde akademik kadroların hazırlanması konusunda da büyük gelişmeler sağlanmıştır. Üniversitede Tatar Dili ve Edebiyatı kürsüsünün açılmasından itibaren günümüze kadar 30 adet yüksek lisans tezi savunulmuştur.

Kazan Üniversitesinde Türkoloji ilmine dair kaydedilen gelişmelerin tarihi kısaca bunlardan ibarettir. Kolaylıkla fark edileceği gibi bahsi edilen gelişim farklı dönemlerde ve dengesiz olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkoloji alanında kaydedilen başarı ve gelişmeler de buna bağlı olarak farklı olmuştur. Her şeye rağmen Sovyet Türkolojisinin gelişiminde Kazan Üniversitesi olumlu anlamda rol oynamıştır.

İnanıyoruz ki üniversitemiz bünyesinde yetişen Türkologlar hayatın ve bizim ülkemizde inşa edilen komünist toplumun önümüze getirdiği teorik ve pratik konuların çözümünde bizzat rol alacak ve gelecekte de bu konularda aktif olarak çalışmalarına devam edeceklerdir.

**Çevirenler: Kemal GÖZ,
Gülmira RISKULOVA**